

Máig fellelhető hivatalos és népi vallásossághoz kötődő (szak)kifejezések az orvosi szótárban (1)

Originally the healing process was a clerical task. Later, with secularization of medicine, it transferred to the hands of the worldly professionals. Separation of healing of the body and of the spirit had an effect on the previously common and broad vocabulary. In the medical dictionaries of the 20th and 21st century less and less words can be found which have theological-religion related origins and meanings. The author tries to save and briefly present the words related to Christian piety presently still existing in the vocabulary accepted in the Hungarian medical language, thus expressing his hopes that holistic healing can soon be reborn.

Keywords: medical dictionary, religious content, holistic view

Kiinduló megjegyzések

Minden egészségügyben dolgozótól jogos elvárás az orvosi szaknyelv bizonyos fokú ismerete. Ez alól a kórházlelkész, a klinikai lelkigondozó és a szakpszichológus sem kivétel. Tehát minden olyan szakterület képviselője is érintett, aki elsősorban a lélek dolgaiban járatos, azok rendezésében hivatott segíteni az egészségügyi rendszeren belül. Nekünk, Romániában kisebbségben élő magyaroknak, mindenképp természetesen magyar szakszókincsünket kell ismernünk leginkább, azzal kell lépést tartanunk,¹ mert azon túl, hogy a „Nyelvében él a nemzet” (Széchenyi) mondás a magyar orvosi nyelvre is vonatkozik, nemcsak tudóssá,² jó szakemberré,³ hanem hatékony testi-lelki gyógyítóvá,⁴ testileg-lelkileg gyógyulttá⁵ is elsősorban anyanyelvünkön válhatunk. Számunkra a kisebbségi nyelvhasználat az egészségügyben is kiemelt jelentőséggel bír. Hatványozottan igaz mindez a lélekgyógyászokra, akiknek a szó, a nyelv, a beszéd a legfőbb munkaeszközük.

Hála Istennek napjainkban legalább helyenként és többnyire csupán elvileg, de eljutottunk ismét annak belátására, hogy a gyógyítás nem lehet részleges, a teljes embert kell gyógyítani. Ehhez a test és a lélek orvosaira egyaránt szükség van. A köztük való eredményes együttműködés egyik alapkritériuma egymás nyelvének, de legalábbis azok közös tőről fakadó elemeinek pontos értése. Főként ebből a megfontolásból tartottam fontosnak felvetni a címben megfogalmazott kérdést, majd pedig kutatásba kezdeni.

Mielőtt a vázolt téma sűrűjébe vágnék, a jól bevált szokás szerint a főcímben szereplő kifejezések egyértelműsítése érdekében tanulmányomat rövid fogalomtisztázással kezdem.

Fogalmak tisztázása

Az orvosi szótár itt az orvostudomány időszerű szakszókincsét tartalmazó, jelenleg forgalomban levő és mércének számító kiadványára utal.

A fejlett vallásoknak, így a katolicizmusnak is, van egy olyan intézményrendszerük, mely a társadalom egyéb intézményei mellett – azokkal többé vagy kevésbé harmonikusan

¹ Vö. BŐSZE Péter: A magyar orvosi nyelv fejlesztése: lehetőségek, kötelességek. *Magyar tudomány* 170/1 (2009), 75–85.

² Vö. KISS Jenő: Az értelmiség és a szaknyelvek. *Nőgyógyászati Onkológia* 13 (2008), 41.

³ Vö. Minden magyarért kiállunk. Orbán Viktor beszéde a kolozsvári Szász Domokos iskola megnyitóján. *Üzenet* 2014. november 1.

⁴ Vö. KÁDÁR Gyula: *Múltunk kötelez*. Scribae Kádár Könyv- és Lapkiadó, Sepsiszentgyörgy 2012, 158–159.

⁵ Vö. FANCSALI Attila: *A magyar beteg magyarul kellene "gyógyuljon"*.

<http://www.szekelyhon.ro/aktualis/marosszek/a-magyar-beteg-magyarul-kellene-gyogyuljon> (2015. november 26.)

együttműködve – létezik. Ez az intézményrendszer alakítja ki és terjeszti a vallás tantételeit (dogmatika), gyakorlati vonatkozásban szabályozza az istenség tiszteletének szertartásrendjét (kultusz, liturgia), továbbá megszervezi a vallási közösségek életének működését (egyházszervezet). Röviden azt mondhatjuk tehát, hogy egy-egy intézményrendszer körül alakul ki az illető vallás hivatalos vallásossága. Csakhogy a vallás hivatalos intézményrendszere sohasem képes arra, hogy a vallási élet egészét, annak minden vonatkozását irányítsa. A hivatalos vallásosság mellett automatikusan és szükségszerűen mindig kialakul egy olyan népi vallásosság is, mely kapcsolatban áll ugyan a hivatalos vallásgyakorlattal, de voltaképpen önelvű (autonóm) módon létezik.⁶ A népi vallásosság tanulmányozásával a néprajz (etnográfia) egyik részterülete, a vallási néprajz foglalkozik.⁷ Ezek alapján megállapítható, hogy a népi jámborság tág értelemben egy nép saját kultúrájának megfelelő magatartása és megnyilvánulásai a transzcendens világ, a természet, a társadalom és a történelem egészével kapcsolatban; szorosabb értelemben az egyházban élő népeknek a hivatalos tanításból leszűrődött jámbor szokásainak, gyakorlatainak együttese, illetve az evangelizációt befogadó kultúra vallásos felfogásának és magatartásának összessége, az inkulturáció passzív oldala. A népi vallásosság megelőzi az intézményes és hivatalos megfogalmazásokat, leszűri azokat magának a legegyszerűbb társadalmi szintekre.⁸

A szakkifejezés általában valamely tudomány(ág), szakma, tevékenységi kör nyelvhasználatában sajátos, meghatározott jelentéssel élő kifejezés. Esetünkben azért fontos a zárójelek használata, mert alább egyrészt olyan medikális *terminus technicusok* magyarázatára kerül sor, melyek ma élnek, másrészt meg olyanokra, amelyek már kiveszöbben vannak, ezért legfennebb kifejezéseknek, semmint szakkifejezéseknek mondhatók.

Egy bizarr kutatási téma relevanciájának indoklása

A *medicina clericalis* tilalmával és az orvostudomány növekvő szekularizálódásával az egyháznak a gyógyítás feladatát egyre inkább a világi szakembereknek kellett átengednie. Ez a korábban egységes, testi-lelki gyógyítást egyaránt szem előtt tartó folyamat – beleértve annak közös nyelvét is – különválását eredményezte. A jelenség a 20. század második felében tetőzött, amikor is a 60-as években kezdődő lelkigondozói mozgalom újból a közös töről fakadó származásra emlékeztetett. A kezdetekre visszautalva bátran és erőteljesen kezdte ismét hangoztatni, hogy a szervek 'nyelve' és a beszéd kölcsönhatásban állnak: míg az orvos tevékenysége a szenvedés szervi megnyilvánulásaira, addig a lelkigondozó a nyelvekre összpontosít, és bár különböző nézőpontból, de mindkettőnek az egész emberrel van dolga. Ezért kettejüknek intenzíven együtt kell működniük a beteg javáért,⁹ ami érdekében egy ún. orvostudományi teológia, illetve teológiai orvostudomány létrejöttét sürgette.¹⁰ Ezeket a célokat egyes helyeken néhány jól együttműködő orvos és lelkigondozó meg is valósította, de egészében véve beteljesületlen ideálok maradtak.

Két máig ható változás is kimutatható, amelyek napjainkig meghatározzák a betegség során nyújtott lelkigondozást. Az első úgy értelmezi a lelkigondozást, mint az emberek kísérését betegségük válságos szakasza idején a keresztény hit összefüggésében.¹¹ Ez a

⁶ Vö. *Bevezetés – A vallásetnológia alapfogalmai*. <https://tanczosvilmos.files.wordpress.com/2011/09/01bev-vallas.pdf> (2015. november 27.)

⁷ Vö. TÁNCZOS Vilmos: Kis magyar vademecum vallási néprajzi kutatásokhoz. In: ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.): *Kríza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Kolozsvár 1995, 249–262.

⁸ Vö. HETÉNYI János: népi vallásosság. In: DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon IX*. SZIT, Budapest 2004, 742.

⁹ Vö. STOLLBERG, Dietrich: Zur Zusammenarbeit von Arzt und Seelsorger im Krankenhaus. In: Uő: *Wenn Gott menschlich wäre... Auf dem Weg zu einer seelsorglichen Theologie*. Kreuz, Stuttgart 1978, 61–69.

¹⁰ Vö. uo. 62.

¹¹ Vö. KLESSMANN, Michael: Lelkigondozás betegségben. *Embortárs VII/1* (2009), 10.

kísérés módszertanilag megtanulható és empirikusan ellenőrizhető. Ennek megfelelően a kórházi lelkipozáshoz is szükséges a képzés, amely képzett önészlelésből és mások észleléséből, a beszélgetésvezetés alapismereteiből, a keresztény hagyomány szimbólumaival és rítusaival való adekvát bánásmódból, valamint a kórház intézményes adottságainak figyelembevételéből áll. Ezenkívül a találkozás a betegséggel különös kihívást jelent a *conditio humaná*val való szembenézésre, ezért az általános lelkipozói képzés nagy része kórházakban folyik. Ezzel már előre is utaltam a második változásra. A beteg-lelkipozás átalakul kórházi lelkipozássá:¹² egy modern, nagy kórházban nem elegendő, ha a közösségi lelkipozás modellje alapján az egyes betegeket meglátogatják. A kórház ugyanis egyfajta „totális intézmény” (Erving Goffmann), amely az érintettek betegség-átélését mélyrehatóan meghatározza. Ezt a lelkipozásban feltétlenül figyelembe kell venni, például az orvosi és az ápolószemélyzettel folytatott jó együttműködés révén. Ezenfelül magának a kórházi személyzetnek is szüksége van lelkipozói kísérésre, tekintettel a jelentős fizikai és pszichés megterhelésre. Végül, de nem utolsósorban a kórházi lelkipozásnak az egész intézmény légkörével, kommunikációs kultúrájával is törődnie kell.

Ez utóbbi kitétel értelmében, tulajdonképpen kettős céllal láttam hozzá ezen első látásra szokatlan tematikájú, szelektív típusú dolgozat megírásához: a figyelemfelhívás és az ismeretközlés vagy ismeretfrissítés szándékával. A fentebb ismertetett irányzat lényegi üzenetének megfogantatására mifelénk csak az 1989-es fordulatot követően kínálkozott kedvezőbb talaj. Azóta egyre gyakrabban hallhatunk, olvashatunk a medicina és a teológia kölcsönös és áldásos újraközeledéséről. Nem éppen ezt sugallják a címben megfogalmazottak, mi több véleményem szerint tételünk meglehetősen elgondolkoztató tendenciát takar még akkor is, ha vizsgálódásomat csupán a szavak szintjére korlátoztam.

Szakpasztorációs és inter- vagy esetenként multidiszciplináris kooperáció applikálását igénylő munkaköröm feladatainak eredményes végzése, valamint a kórházak kommunikációs kultúrájának fejlesztése érdekében, kórházlelkészként immár közel egy évtizede követem nyomon többek között az egészségügy szókészletének változását, szóanyagának fejlődésirányát a mindennapi érintkezésben, mind a szakirodalomban. Mindeközben azt tapasztalom, hogy mennyire kiveszőben vannak azok a hivatalos – vagy népi – vallásossághoz kapcsolódó kifejezések, amelyek valamikor mintegy természetes módon az orvosi szaknyelv részét képezték. Ezt észelve, valamint szóba elegyedve néhány régi vágású, egyházi iskolákban nevelkedett, katolikus hitüket gyakorló orvos- és gyógyszerészprofesszorral,¹³ akik a gazdag keresztény orvosi terminológia temetését siratták, megerősítettek meglátásomban és elhatároztam, hogy a kérdésnek kissé komolyabban utánanézek és megpróbálom menteni, ami még menthető.

Így jutottam el a magyar nyelvterületen az egynyelvű modern orvostudományi szakszótárak tekintetében aktuálisnak és sztenderdnek számító, 738 oldalas *Brencsán orvosi szótár* beszerzéséig és elolvasásáig. S jöllehet teológusként igen keveset értettem meg belőle, kötelességemnek tartottam azon szavak rövid elemzését illetőleg közzétételét, amelyek

¹² Vö. KLESSMANN, M.: A betegek lelkipozásától a kórházi lelkipozásig – történeti megvilágítás. In: Uő (szerk.): *A klinikai lelkipozás kézikönyve* (ford. DRHE Szakfordító Társasága), Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológia Tanszék, Debrecen 2002, 36–45.

¹³ A szóban forgó személyek: dr. Bocskay István emeritus fogorvosprofesszor – vö. NAGY SZÉKELY Ildikó: *Cserepes-tanyától Semmelweisig. Beszélgetőkönyv Dr. Bocskay István fogorvos professzorral*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2014, 24–30.; dr. Bedő Károly akadémikus, az OGYE nyugállományba vonult közegészségtan-professzora – vö. BODOLAI Gyöngyi: *Hány ember Ön, professzor úr? Beszélgetések*. Studium Kiadó, Marosvásárhely 2013, 61.; dr. Csedő Károly akadémikus, a MOGYE emeritus botanikaprofesszora – vö. FORRÓ-ERŐS Gyöngyi: *Tudást adó, jellemet formáló főgimnázium. Beszélgetés dr. Csedő Károly gyógynövénykutató professzorral. Hargita Népe*, 2011. május 6.

bizonyos jól meghatározott értelemben összefüggésben vannak sajátos katolikus keresztény hitéletünkkel, népi hitvilágunkkal.

A Brencsán-féle szótár

1955-ben az Egészségügyi Tudományos Tanács elfogadta Brencsán Jánosnak (1923–2006)¹⁴ egy orvosi szótárra vonatkozó tervezetét, és ennek alapján az Akadémiai Kiadó megbízta a szótár megírásával. Ilyen előzmények után jelent meg 1963-ban az *Orvosi szótár* első kiadása. Ezt követően a szótár többször átdolgozva jelent meg, kilenc kiadásban. 1983-ban az Akadémiai Kiadó kívánságára az addig csupán idegen, gyakorlatilag latin, illetve latin–görög címszavakat tartalmazó szótár magyar orvosi kifejezésekkel kiegészítve jelent meg. Ez a bővített és az előzőeknél nagyobb formátumban kiadott, helyesírási tanácsadó szerepet is betöltő szótár¹⁵ is megért négy kiadást, a legutóbbit 1993-ban. A mostani tulajdonképpen a szótár 14. megjelenése.

Magyarországon igen szép hagyománya van az orvosi szótáraknak, ezt a hagyományt követi a Medicina Kiadó az immár klasszikusnak számító *Brencsán orvosi szótár* legújabb, bővített kiadásával.¹⁶ A Brencsán-szótár már fogalom az orvosok és egészségügyi szakemberek számára. Szakkönyvek hivatkoznak rá szóhasználat tekintetében irányadóként. A Brencsán-szótár tartalmazza a magyarosított, magyarosítva írható szakszavakat éppen úgy, mint azokat, amelyeket az orvosi szóhasználat kizárólag latinul/latinosan vagy görögül/görögösen használ. A szavak írásmódja mellett azonban megadja azok értelmezését is: ahol ez célszerű, ott általános és szakmai értelemben egyaránt. Mivel az orvosi nyelv, akárcsak a hétköznapi beszélt nyelv folyamatosan változik, különösen fontos a szakszótárak fejlesztése. Az orvostudomány területén születő új eredmények új kifejezéseket hoznak magukkal, régi kifejezések jelentése értelmeződik át. Ezért kell mindig frissíteni, új és még újabb kiadásokkal szélesíteni a szókészletet, biztosítva ezzel az orvostársadalomnak és az orvostudományhoz csatlakozó területek szakembereinek a mindig naprakész fogalomtárat.¹⁷

Nyilván ez még mindig nem magyarázza, sőt igen komoly aggodalomra ad okot, hogy épp a teológiai, vallási, hitbeli, egyházi gyökerekkel rendelkező vagy tartalmat hordozó szakkifejezések lettek leginkább megtizedelve és kiiktatva az erre hivatott lektorok válogatása során a konvencionális medicina szótárából, jó esetben felfogva és továbbra is értékelve a gyorsan felívelő alternatív medicina¹⁸ szakszókészlete vagy a még létező népi gyógyászat (etnomedicina)¹⁹ szókincstára által.

A Brencsán-szótár legutóbbi kiadása több mint 38 000 címszót tartalmaz, melyből meglepően kevésnek, mindössze 40-nek van több-kevesebb (27/13) köze az egyházi terminológiához, illetve vallási szaknyelvhez, szemben más európai nemzetek szótáraival. Íme a kutatásom során teológiai töltetű vagy néphitet tükröző szavak, melyeket alfabetikus sorrendben ismertetek. Előbb azt a 27 fogalmat mutatom be részletesebben, amelyek teológiai–hitbeli és orvosi–népgyógyászati jelentéstartalma között bizonyos átfedés van, akár az eredet, akár a jelentés tekintetében. Azt követően röviden megemlítem azt a 13 kifejezést

¹⁴ Vö. BÖSZE Péter: Megemlékezés – Dr. Brencsán János. *Nőgyógyászati Onkológia* 12 (2007), 3–4.

¹⁵ Az orvosi szakkifejezések helyesírásának verifikálására a következő mérvadó forrást használtam: FÁBIÁN Pál–MAGASI Péter (szerk.): *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó–Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest 1992.

¹⁶ Ld. BENJÁMIN Katalin (szerk.): *Brencsán orvosi szótár*. Medicina Könyvkiadó, Budapest 42006 (uny. 2007).

¹⁷ Vö. *Brencsán orvosi szótár*. <http://www.medicina-kiado.hu/kiadvanyaink/szak-es-tankonyvek/szotarok/brencsan-orvosi-szotar/> (2015. február 6.)

¹⁸ Vö. RÁK Kálmán: Quo vadis, Medicina? Integrálható-e az ortodox (hivatalos) és az alternatív (tradicionális) medicina? *Magyar Tudomány* XLIX/7 (2003), 824–834.

¹⁹ Vö. PAPP Nóra: *Etnomedicina*. <http://kertlap.hu/etnomedicina/> (2015. november 14.)

is, amelyek külön jelentéssel bírnak a medicinában és a teológiában, ezzel együtt mindkét tudományterület sajátos szakkifejezéseinek mondhatók.

Vallási eredetre utaló vagy jelentéstartalmat hordozó szavak

1. *Ambrosia artemisiifolia* vagy *Ambrosia elatior*

Az idők folyamán a természettudományok jelesei különféle szempontok szerint osztályozták a növényeket, de a glóbuszon szétszórt tudós műhelyek módszereit csak a 18. században sikerült egységessé tenni. Carl von Linné (1707–1778) svéd természettudós 1735-ben kiadott művében (*Systema Naturae*) megalkotta az állatok, növények és ásványok rendszerét, az 1753-ban megjelent *Species plantarum* című műve pedig határárkó a botanika történetében; rendszerbe foglalta a növényvilág ismeretanyagát és bevezette a binominális nomenklatúrát, azaz a növényfajoknak kéttagú, tudományos nevet adott. A latin név első tagja a nemzetségé (*genus*), a második pedig a fajé (*species*). A névadás szigorú szabályok szerint történik, perdöntőnek számít a faj első leírásának dátuma. Linné írta le az *Ambrosia* nemzetség két fajtát is, de utóbb kiderült, hogy egyazon fajról van szó, így a címben szereplő két növénynév egyetlen fajhoz köthető. A nevezéktani szabályok szerint ilyenkor mindkét megnevezés használható. A magyar szakirodalom az *Ambrosia artemisiifolia* nevet használja inkább, mert ez közelebb áll a magyar névhez: ürömlevelű parlagfű. (Az ürömlevelű jelző az *artemisiifolia* fordítása, merthogy *Artemisia* = üröm.)

A parlagfű Észak-Amerikából behurcolt gyomnövény, pollenje allergiát okoz.²⁰ A növény fokozatosan terjedt el Nyugat-, majd Közép- és Kelet-Európában (Kárpát-Pannón térség²¹), Magyarországon már olyan gyakori, hogy törvény kötelezi a földtulajdonosokat a faj kiirtására. Az ellentábor tagjai, akik megtiltanák az irtást, azzal érvelnek, hogy a parlagfű bizonyára hasznos, hiszen a nevében ott az 'ambrózia', mely a görög mitológiából az istenek eledeleként ismert. Ez a vélekedés azonnal cáfolható. Egyrészt a görög mítoszok nem pontosítják az ambrózia és nektár mibenlétét, csak annyit említenek, hogy ezeket eszik és isszák az istenek. Sejtetni engedik, hogy mindkettő növényi eredetű, de itt megáll a tudomány. Másrészt ez a növény nem volt ismert az antik görög világban, lévén újvilági származású.²² Sokkal valószínűbb a másik elmélet, miszerint a fajok latin nevének megalkotásakor a vallásos Linné szentek, szentéletű emberek nevéből is inspirálódott. Így az *Ambrosia* genus nagyobb valószínűséggel a latin Ambrosius (Ambrose) milánói püspök nevével hozható összefüggésbe. A hajdani püspök ma Milánó védőszentje (Szent Ambrus), Szent Ágoston kortársa, a *Te Deum laudamus* kezdetű egyházi himnusz feltételezett szerzője.²³

2. Angyalgyökér

Az angyalgyökér (*Angelica archangelica*) vagy orvosi angyélika (*Archangelica officinalis*) az ernyősvirágzatúak családjába tartozó, kétéves gyógynövény.²⁴ Népi nevei, mint például az angyélika, arkangyalfű, Szentlélek gyökere (a vízparti angyalgyökért nevezik így) arra utalnak, hogy milyen sokra becsülte a népgyógyászat ezt a gyógynövényt.

²⁰ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 41, 506.

²¹ Vö. CSONTOS Péter–VITALOS Melinda–BARINA Zoltán–KISS Levente: Eddig feldolgozatlan herbárium adatok újraértelmezik a parlagfű felbukkanását és korai elterjedését a Kárpát-Pannón térségben. *Botanikai Közlemények* 97/1–2 (2010), 69–77.

²² Vö. LOZSÁDI Károly: *Etymologia medica. Orvosi szótörténeti tár*. Medicina, Budapest 2006, 31.

²³ Vö. JUHÁSZ Miklós: Az istenek eledele? *Amega* 20/3 (2013), 29.

²⁴ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 49, 47, 486.

Tudományos neve a középlatin *angelica* (lat. angelus = angyal) névből való, amely az *angelicus* (angyali) jelentésű melléknévből főnevesült. Az angyalgöyökér – mint hivatalos magyar név – a latin tudományos név tükörfordítása. Magyarországon először az 1570 körül Váradi Lencsés György által írt *Ars Medica* (1577) kéziratban található utalás orvosi felhasználására, itt angelicafű néven szerepel. Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium manuale Latino–Ungaricum et Ungarico–Latinum* (1708) című munkájában angyélikafű, angyélikagyökér néven találjuk meg. 1789-ben hasznos gyógyerejéről tudósít Mátyus István *Ó és Új Diaetetica* című művében: „angyélika-gyökér, magyaroson Angyal-gyökér 'Engelwurz', így neveztetni érdemlett igen kedves és hathatós szagjáról, mérges nyavalyákat el-üző angyali erejéről”.²⁵ Orvosi alkalmazását részletesen Diószegi Sámuel református lelkész *Orvosi Fűvész Könyve* (1813) említi.²⁶

Az Észak- és Kelet-Európában, valamint Ázsiában őshonos, de Közép- és Nyugat-Európában is termesztett, évszázadok óta használt gyógynövény a népi orvoslásból került be a kolostori gyógyászatba, majd pedig az akadémikus orvostudományba. Az angyalgöyökér elnevezés a görög *angelos* (hírvivő) szóból ered. A hagyomány szerint angyal ismertette meg a 10. században ezt a növényt az emberiséggel.²⁷ Neve egy szerzetestől származik, akinek az álmában megjelenő Rafael arkangyal (innen az *archangelica*) a növényt, az akkor tomboló „fekete halál” gyógyírjaként ajánlotta.²⁸ Más forrás szerint az angyalgöyökér a középkori legenda alapján egy angyal hozta el egy pestisben szenvedő szerzetesnek, akit a növény gyökerének főzete meggyógyított, ezért a pestis elleni szernek vélték.²⁹ A 16. és 17. században az angyalfű gyökeréből préselt levét más gyógyfüvekkel összekeverve állították elő a „karmelitavizet”, amiről azt tartották, hogy enyhíti a fejfájást, segíti a relaxációt és növeli az élettartamot. Az angyalgöyökér a bencés szerzetesek által készített *benediktiner* és a karthauziak által előállított *chartreuse* ismert gyomorkeserűk (amarumok) alapanyaga.

Az angyalgöyökér – virágzatának és takaró leveleinek elhelyezkedése miatt – melyek felülnézetben hármass tagozódásúak, középkori szerzőknél (pl. Nagy Szent Albert) a Szentháromság jelképe. 1544-ben Duchesne *Sancti Spiritus radix* (Szentlélek gyökere) névvel illeti,³⁰ s e név később más szerzőknél is megtalálható (Caspar Ratzenberger, 1592). Korai középkori glosszákból, ellentétes értelemben az ördög jelképeként is előfordul, de ez az értelmezés a Szentháromsághoz kapcsolt tartalmat nem tudta elhomályosítani.³¹

3. Apácazörej

Az apácazörej a német *Nonnensausen* (vagy *Nonnenrausch*) téves fordítása. A *Nonne* főnév ugyanis a németben nemcsak apácát, hanem bűgő hangot adó játékot, csigát is jelent. Mint orvosi szakkifejezés a vérszegény betegben a nyaki gyűjtőerek (*vena jugularis*) felett, a

²⁵ A tanulmányban előforduló idézetek az eredeti helyesírást követik.

²⁶ Vö. RÁCZ János: *Gyógyhatású növények. 250 gyógynövény leírása, nevének magyarázata és gyógyhatásának ismertetése*. Az Ékesszólás Kiskönyvtára 30, Tinta Könyvkiadó, Budapest 2014, 22–23.

²⁷ Vö. CSUPOR Dezső–SZENDREI Kálmán (szerk.): *Gyógynövénytár. Útmutató a korszerű gyógynövény-alkalmazáshoz*. Medicina, Budapest 2012, 364.

²⁸ Vö. MAYER, Johannes Gottfried–UEHLEKE, Bernhard–SAUM, Kilian: *Kolostori gyógyászat. Régi és új ismeretek a gyógynövények hatásáról: megelőzés, kezelés, gyógyítás*. (ford. Almássy Ágnes, Károlyi Eszter, Szilágyi Eszter), Magyar Könyvklub, Budapest 2004, 55.

²⁹ Vö. STIRLING János: angyalgöyökér. In: DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* I. SZIT, Budapest 1993, 282.

³⁰ Vö. ROLLAND, Eugène: *Flore populaire ou histoire naturelle des plantes dans leurs rapports avec la linguistique et le folklore* VI. Paris 1906, 130.

³¹ Vö. LIPPFERT, Klementine: *Symbol-Fibel. Eine Hilfe zum Betrachten und Deuten mittelalterlicher Bildwerke*. Johannes Stauda Verlag, Kassel 1976, 57.; SEIBERT, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. (ford. Harmathné Szilágyi Anikó), Corvina Könyvkiadó, Budapest 1986, 20.

véráramlás meggyorsulása következtében keletkező, hallható zúgó zörej (*rumor venosus*).³² Okát az összeesett torkolati visszérből a tág bulbusba ömlő vér örvénymozgása képezi. Jelentősége a vérszegénység diagnózisánál van. Nevét állítólag azért kapta, mert vérszegény apácáknál észlelték legelőbb.³³ Más vélemény szerint mivel a bűgocsiga által hallatott hangra, illetve zörejre emlékeztet a jelenség, orvosi nyelven bűgocsigazörejnek is nevezik.

4. Benedekfű

A benedekfű (*Cnicus benedictus*) mediterrán származású, a csövesvirágú fészkesek családjába tartozó, egyéves fűszer- és gyógynövény. További hivatalos nevei: áldottfű, keserű bogáncs.³⁴ A magyar névben a latin fajnév fordítását kell látnunk; korábbi népi nevei is ezzel magyarázhatók: áldott benedekfű (kétszeres értelmezés), áldottfű, áldott halaványka, áldott bárcs. Egyéb ismert nevei: áronfű, pápafű.

A kolostori gyógyászat a melegítő hatású növények közé sorolta a benedekfüvet; így az akkori szemlélet szerint főként az emésztést serkentette. Elterjedésében, megismerésében nagy szerepük volt a bencés szerzeteseknek, akik Itáliából honosították és természetették a kolostorok kertjeiben.³⁵

A 9–15. század művészetében Mária képeken gyakori, Krisztus mellett azt jelenti, hogy ő a világ gyógyulása (üdvössége). A benedekfű Szent Benedek egyik attribútuma.³⁶

5. Boszorkánytej

A boszorkánytej (*lac neonatorum*)³⁷ a születés után némely érett újszülöttnél az anyai hormonok hatására a csecsemő emlőmirigyében keletkező, annak megduzzadásával járó, majd az emlőbimbón keresztül ürülő előtejhez hasonló összetételű váladék népies megnevezése. A viszonylag gyakran előforduló jelenség nem kóros, mindkét nemnél előfordulhat.³⁸

A boszorkány szavunk a mágia és a néphit világába visz. A magyar néphit rossz szellemét, sokszor a gonosz jelzővel illetett varázslónőt, a boszorkányt minden kétséget kizáróan a honfoglalás előtti korszakban, török nyelvből vettük át. A török szó széles körben elterjedt a törökségben *basirkan* alakban, és általában a rossz, lidérces, nyomasztó álmod, illetve az azt létrehozó szellemet nevezik így.³⁹ A tejhez fűződő hiedelmek és mágikus eljárások általánosan elterjedtek Európa parasztságánál. A magyar népi hitvilág egyik leggazdagabban variált, még a 20. században is eleven hiedelemköre; szoros kapcsolatban áll a boszorkányhittel.⁴⁰

A genitális krízist – ahogyan ma nevezik – elszenvedő újszülöttet a magyar hiedelem szerint a boszorkányok megszópták, tehát az ún. boszorkánytej rontó tevékenység eredménye.⁴¹ A magyar nyelvben ismert a sárkánylé és a rossztej kifejezés is.⁴²

³² Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 56, 93, 462.

³³ Vö. *Apácázörej (Nonnengeräusch)*. <http://www.kislexikon.hu/apacazorej.html> (2015. október 15.)

³⁴ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 79, 118, 34, 354.

³⁵ Vö. *Benedekfű*. <http://naturportal.hu/gyogynovenyek/benedekfu> (2015. október 9.)

³⁶ Vö. LIPPFERT: *Symbol-Fibel*. 68.; STIRLING J.: benedekfű. In: DIÓS: *Magyar Katolikus Lexikon* I. 747.

³⁷ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 88, 377.

³⁸ Vö. *Betegségi szótár: boszorkánytej*. <http://www.vital.hu/boszorkanytej> (2015. november 17.)

³⁹ Vö. VÁSÁRY István: Az orvoslás és mágia magyar szókincsének régi török eredetű elemei. *Magyar orvosi nyelv* 1 (2012), 37.

⁴⁰ Vö. PÓCS Éva: tej. In: ORTUTAY Gyula (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 5. Akadémiai, Budapest 1982, 227.

⁴¹ Vö. FEJŐS Zoltán: *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség* II. Néprajzi Közlemények XXVIII, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest 1985, 23.

⁴² Vö. KÖLNEI Lívია: Deáky Zita–Krász Lilla: Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század). Bp., Századvég Kiadó, 2005. 379 p. *Orvostörténeti Közlemények* 196–197/3–4 (2006), 251.

Gönczi Ferenc néprajzkutató adatai alapján tejes emlőjű gyerekek nevezték azokat, akik ezeket a tüneteket produkálták.⁴³

6. Doxasma religiosa

A vallásos téveszme (*doxasma religiosa*)⁴⁴ meghatározásához előbb magát a téveszmét (doxazma) kell definiálnunk.

A téveszme vagy téves eszme a legtöbb ember számára a valóságtól elrugaszkodottnak számító, a valóságot sokszor eltorzító vélekedések. Pontosabban a valóságról hamis következtetések alapján alkotott téves, a valódi helyzettől függetlenül kialakuló meggyőződés, amelyet az egyén szubjektíven bizonyosnak él meg, és amelyet sem mások eltérő véleményének hatására, sem pedig világos, egyértelmű és megdönthetetlen cáfoló bizonyítékok láttán nem ad fel, sőt minden eszközzel megvédi. Kóros forrásból eredő, mindig az énrre vonatkozó, logikai érvekkel nem korrigálható kórosan túlértékelt ítélet.⁴⁵ Nem tévedés, hanem a tévely tünete. A téveszmés betegeknek tehát olyan gondolataik vannak, melyeknek nincs tényszerű, valós alapjuk, gyakran abszurdak, ugyanakkor a személy erősen hisz bennük. Ezek a vélekedések lehetnek árnyaltak és egymáshoz képest koherensek, de ugyanígy töredékesek és szeszélyesek is; olykor megvilágítják, értelemmel ruházzák fel a tényeket, máskor zavarossá és értelmetlenné teszik őket. Vannak betegek, akik egyetlen, egész életüket és viselkedésüket meghatározó téveszmét dédelgetnek magukban, másoknak több téveszméjük is van. A téveszmék tematika szerint többfélék lehetnek: üldöztetési, vonatkoztatási, nagyzásos, irányítási stb.

A vallási téveszme a nagyzásos téveszmék (*doxasma expansivus/egodiasztole*) közé tartozik. A nagyzási téveszmékkel küszködők hatalmasnak gondolják, és rendkívül fontosnak érzik magukat: nagy feltalálónak, híres történelmi személynek, különleges hatalommal felruházott egyéneknek.⁴⁶ Hívó, vallásos egyének körében az egodiasztole téveszmék vallásos (religiózus) színezetet ölthetnek. Ez valamilyen felső hatalommal, istenséggel való kapcsolat meggyőződésében jelenik meg. A beteg úgy véli: szellemi lényekkel (esetleg akár Istennel) van közvetlen kapcsolatban, velük kommunikál, tőlük jeleket kap, vele közvetlenül közölnek valamit stb. Mi több, a beteg akár magát is tarthatja megváltónak, istenségnek. A religiózus doxazma tehát vallási tartalmak köré szerveződő gondolkodás, mely túlzó, irreális, valamint az életvitelében gátolja az egyént.

A vallási téveszméket nem szabad összetéveszteni egyes vallási mozgalmak sajátos nyelvhasználatával és a vallási élmények sajátos kifejezési formáival. Például a napjainkban oly népszerű karizmatikus mozgalmak követői a természetfeletti világgal való kapcsolatukat a mindennapi életben kézzelfoghatóan is átélik. Beszédükben gyakran használnak

⁴³ Vö. BODROGI Tibor: Leo Frobenius. An Anthology. Edited by Eike Haberland. Studien zur Kulturkunde, 32. Band (English Edition). Franz Steiner Verlag, Weisbaden 1973. 24 Plates, 55 Figs. Pp. 233. *Ethnographia* 86/1 (1975), 207.; DALMADY Zoltán: *Mendemondák a természettudomány köréből. A művelt közönség és a nép körében elterjedt természet- és orvostudományi tévhitek, előítéletek, hamis nézetek magyarázata és helyreigazítása*. Athenaeum, Budapest 1909, 230.

⁴⁴ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 164, 648.

⁴⁵ Vö. FÜREDI János–NÉMETH Attila (szerk.): *A pszichiátria magyar kézikönyve*. Medicina, Budapest 52015, 919.

⁴⁶ Vö. ATKINSON, Richard C.–HILGARD, Ernest–SMITH, Edward E.–NOLEN-HOEKSEMA, Susan–FREDERICKSON, Barbara L.–LOFTUS, Geoffrey R.: *Pszichológia*. (ford. Boross Ottilia–Gábris Krisztián–Ivány Rozália Eszter–Nábrády Mária), Osiris Kiadó, Budapest 32005, 585.; COMER, Ronald J.: *A lélek betegségei. Pszichopatológia*. (ford. Boross Ottilia, Ehman Bea, Mirnics Zsuzsa, Örlösy Dorottya, Pellionisz Júlia, Szakács Katalin), Osiris, Budapest 2005, 464–465.

természetfeletti lényekkel kapcsolatos utalásokat, mindezeknek azonban semmi köze a pszichopatológiához (elmekórtan).⁴⁷

7. Exorcizmus

Az egyik legmeglepőbb fogalom, amit az orvosi szótárban találtam, éppen az exorcizmus (ördögűzés)⁴⁸ volt.

Orvostudományi szempontból a jelenség az elmekórtan tárgyköréhez tartozik. Ez a medicinának az a területe, mely a lelki élet zavaraiival, a mindannyiunk számára rejtélyes kóros viselkedésformák tudományos vizsgálatával, a rendellenes működésmódok megértésével és kezelésével foglalkozik. A pszichés működések rendellenes mintázatainak általában a deviáns, distresszkeltő, diszfunkcionális és veszélyes viselkedésmódokat tekintik. A viselkedést mindig csak abban az adott kontextusban lehet megítélni, amelyben előfordul, ugyanis egy bizonyos közegben deviánsnak számító viselkedés teljesen normális lehet egy másikban. A kezelés valójában az abnormális viselkedés valamivel normálisabbá alakítására való törekvés. Megvalósításához szükség van egy szenvedő félre, egy szakképzett gyógyítóra és néhány, kettőjük között létrejött megállapodásra. Az emberi társadalmak több ezer éves története fontos adalékokkal szolgál a pszichés rendellenességek természetének feltárásához. A történészek arra a következtetésre jutottak, hogy a történelem előtti (prehisztórikus) társadalmak valószínűleg a gonosz szellemek tevékenységével magyarázták a rendellenes viselkedéseket. Bizonyítékaink vannak arra, hogy a kőkorszaki kultúrák már ismerték és alkalmazták a koponyalékelés (trepanáció) primitív, feltehetően az abnormális viselkedés kezelésére szolgáló agysebészeti eljárás módszerét. A korai társadalmak népei ugyanis a rossz szellemektől ördögűzéssel igyekeztek megszabadulni. A régebbi társadalmakban tehát a kórosan viselkedő személyek testből a gonosz kiűzésére irányuló eljárást nevezték exorcizmusnak. A görög–római korban noha a testi és lelki betegségek demonológiai felfogása továbbra is megőrizte népszerűségét, az orvosok alternatív magyarázatokkal igyekeztek megközelíteni a mentális zavarokat. Hippokratész úgy vélte, hogy a rendellenes viselkedést a négy testnedv, a fekete epe, a sárga epe, a vér és a nyál egyensúlyának megbomlása okozza. A gyógy mód a baj hátterében lévő testi bántalmak rendezése volt megfelelő étrend és életmód alkalmazásával. A középkori Európában ismét előtérbe került a rendellenes lelki működések demonológiai magyarázata. Egyfelől a nyugati világ hétköznapi nehézségei, másfelől az egyház ebben a korszakban bekövetkező felemelkedése járult hozzá ahhoz a felfogáshoz, mely szerint a mentális zavar az ördög műve. A középkor hanyatlásával a demonológia és annak kegyetlen gyógy módjai veszítettek súlyukból, helyüket a pszichés rendellenességek orvosi értelmezései töltötték be. Az elmebetegeket immár nem az egyház, hanem a kórházak látták el. Bár az abnormalitás demonológiai felfogása a reneszánsz virágzó kulturális és tudományos közegében (kb. 1400–1700) folyamatosan veszített népszerűségéből, a démoni megszállottságba vetett hit helyenként még a reneszánsz évei alatt is makacsul tartotta magát. A 15–16. században a boszorkányságtól való rettegés újabb vihara söpört végig Európán. Emberek tízezreit, többségükben nőket vádoltak meg azzal, hogy lepaktáltak az ördöggel. Furcsa viselkedésükből ítélve jó néhány elmeháborodott is lehetett közöttük.⁴⁹

A görög *exorkidzein* a keresztények nyelvi leleménye, az *epokridzein* szó ellentétes értelműre igazítása. *Epokridzein* ui. a gonosz lélek segítségül hívása ráolvasással, varázslattal; az *exorkidzein* ennek ellentéte: a gonosz lélek eltávolítása és hatástalanná tétele

⁴⁷ Vö. OZSVÁTH Károly: vallási téveszme. In: Uő (szerk.): *Pszichiátriai lexikon*. Oriold és Társai Kiadó, Budapest 2011, 355–356.; TRINGER László: *A pszichiátria tankönyve*. Semmelweis Kiadó, Budapest 2010, 140.

⁴⁸ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 204.

⁴⁹ Vö. COMER: *A lélek betegségei*. 2–14.

Krisztus nevében adott paranccsal és Isten segítségével hívásával. Az exorcizmus teológiai megközelítésben tehát az ördög hatalmának megtörése. Az egyházban tág értelemben a szentségekhez és a szentelményekhez tartozó imádság, mellyel az egyház helyeket, tárgyakat szabadít ki a gonosz lelkek hatása alól (pl. keresztség, házszentelés); szoros értelemben a megszállottság megszüntetése, a személy kiszabadítása az ördög hatalmából.⁵⁰

8. Golgotavirág

A golgotavirág (*Passiflora incarnata* v. *Passiflora caerulea*) észak-amerikai eredetű, a golgotavirágfélék családjába tartozó dísz- és gyógynövény.⁵¹ Az észak-amerikai golgotavirág a trópusokon és a szubtrópusokon élő, évelő kúszónövény. A Közép- és Dél-Amerikában honos növény első alkalmazói, az aztékok álmatlanság, idegesség kezelésére használták. Az amerikai telepesek ízletes termése miatt elsősorban tápláléknövénynek tartották. Először a 16. században említik gyógynövényként a Latin-Amerikában letelepedett spanyolok. A passióvirág – ahogyan még nevezik – a spanyol hódítások után jezsuita misszionáriusok közvetítésével a 17. században került be Európába, ahol viszonylag új gyógynövénynek számít és azonos indikációval alkalmazták, mint az azték orvoslásban.⁵²

Rendkívül összetett virágával nemcsak gyógyító növényként vonja magára a figyelmet. Nevét is virágjának köszönheti: a spanyol hithirdetők a díszes virág felépítésében Krisztus szenvedésének jelképeit vélték felfedezni, s ennek megfelelő titokzatos tartalmat tulajdonítottak. Innen származik a latin és a magyar név is. A golgotavirág név a latin *Passiflora* elnevezés fordítása. A latin név a 17. század elejéről ered (passio = szenvedés, flor = virág). Giacomo Bosio szerzetes tanítvány és művész állította párhuzamba Jézus Krisztus szenvedéstörténetét (Passió vagy Golgota) és a korábban alig látható bimbóból a reggeli órákban kibomló, majd gyorsan elhervadó virágot. Későbbi szerzők, így az olasz jezsuita Giovanni Battista Ferrari (1584–1655) botanikus szerint a virág egyes részei Krisztus keresztútját szimbolizálják. A három bibeszál jelenti a három szöveget, amellyel Jézust a kereszthez szegezték; a bibe az ecettel átitatott szivacsot; a nyeles magház a kelyhet, amelyet ki kellett innia; az öt portok az öt sebhelyet. A 72 szálból álló sugárkoszorú beszél a töviskoszorú hagyomány szerinti hetvenkét töviséről; a hármasan szeldelt lomblevél a lándzsa hegyét, a kacs a korbácsot, a fehér szín pedig (a *Passiflora incarnatánál* a sugárkoszorút képező szálakat tekintve) a Megváltó ártatlanságát jelképezi. Más értelmezés szerint a sugárkoszorú a dicsfényt, egyéb fajok ötszörösen összetett levele az ellenség kezét, a tíz szíromlevél a tíz apostolt (Pétert és Júdást nem számítva), és a középső oszlop Jézus keresztjét szimbolizálja. Ezt a jelentéshordozást fejezi ki a név is: *passio*, azaz szenvedés, *incarnata*, azaz megtestesülés. Éppen ezért azt tartották róla, hogy a dél-amerikai indiánok megtérítésére szolgál.⁵³ Lippay János jezsuita egyetemi tanár, az első magyar nyelvű kertészeti szakkönyvben, a *Posoni kert* (1664) című munkájában Ferrari nyomán az előbbihez hasonló magyarázatot ad: „Flos passionis, granadilla, maraton, passiovirág, mivel ebben a virágban Krisztus szenvedésének eszközei igen szépen kiábrázoltatnak. Holott környös-környül a karéj tövises koronát formálják, a véres ostort a vér- és kékszínű szálak, akiből áll a virág, jelentik. Hasonlóképpen azoknak a külső fehér színük az ártatlanságnak miérettünk való kínjait mutatják, a virágnak közepin mintegy márványkőből faragott oszlop nő ki, kinek tetején egy kerekded darab mint a spongya látszik,

⁵⁰ Vö. GÁL Péter–GÁL Ferenc–PÓCS Éva–DIÓS István: ördögűzés. In: DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* X. SZIT, Budapest 2005, 328–332.; ld. AMORTH, Gabriele: *Egy ördögűző tapasztalatai*. (ford. Domokos György), Ecclesia Kiadó, Budapest 2005.; valamint a nagyváradi Ihtys Kiadó kiadványait – <http://ihtyskiado.blogspot.ro/search?updated-max=2016-05-08T01:40:00%2B02:00&max-results=10>

⁵¹ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 255, 507.

⁵² Vö. CSUPOR–SZENDREI: *Gyógynövénytar*. 107–108.

⁵³ Vö. *Golgotavirág*. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Golgotavir%C3%A1g> (2015. február 8.)

amellett kiben 3, kiben 4 fejes szegecskék állanak. A mi idvezítőknek 5 sebei is megtetszenek rajta. A levelei mint a dárda, hegyesek, az ágain olyan zsinegecskék nőnek, mint a kötelek, kikkel a melléje dugott fácskákhoz kötözi magát. A magva szív formára kerekdedül, kivel a természet meg akarta mutatni, hogy a mi kegyes idvezítőknek sebei virágjának gyümölcse az Istent szerető szívű. De mivel ennek magva igen ritkán ér meg minálunk, azért inkább ültetetik és szaporítatják az ifjú gyökéren, ha az elszaggattatik a többtől, jó földbe, edénybe ültetetik, avagy kinn a kertben hagyatják jó földben, aki majd legjobb, csak hogy télben megoltalmazza a hidegtől. Ez is fára folyó fű, azért ágakat vagy pálcikákat kell melléje dugni. Ha elvirágzott, aki ősz tájban leszen, el kell metszeni az ágait, jobban megerősödik a gyökere. Ha edényben vagy, meg kell látni, hogyha alól kibújik a gyökere, elmetszettségük.”⁵⁴ Nógrádban ma is ismert népi neve: Krisztus koronája.

9. Guajacum sanctum

A *Guajacum* a mályvafélék nemzetsége, közép-amerikai kisebb fák, fájuk értékes. A *Guajacum sanctum*⁵⁵ a Bahamák nemzeti fája. Az egyes országokban ismert kereskedelmi elnevezései többnyire megegyeznek a *Guaiacum officinale*-vel. A *Guajacum sanctum* a Karib-térség faflórájához tartozik. Az örökzöld fa kis mérete és jelentéktelen kinézete ellenére az elmúlt évszázadokban a legkedveltebb és legintenzívebben felhasznált neotrópusi fafajok közé tartozott. Kedveltségét szokatlanul nehéz, kemény és tartós fájának köszönheti, melyet pockfa néven a világ minden sarkába szállítottak és nagy mechanikai igénybevételnek kitett készülékek, eszközök előállításához használtak. Ennél még elterjedtebb volt az olajban gazdag geszt népgyógyászati felhasználása (elsősorban nemi betegségek, de köszvényes bajok, bőrkiütések, vízbetegség ellen is adták). A „sanctum” (szent) fajnév erre a felhasználásra vonatkozik. Ma már orvosi célra nem igen használják.⁵⁶ A *G. sanctum* a kihalással veszélyeztetett fajok közé tartozik és nemzetközi védelem alatt áll.⁵⁷

10. Izsóp

Az izsóp (*Hyssopus officinalis*) az ajakosokhoz tartozó, régóta termesztett, illatos félcserje.⁵⁸ Mint gyógy- és fűszernövény a középkori kolostorok kertjeinek elmaradhatatlan növénye volt.

A zsidó papok 2500 évvel ezelőtt az erős és kellemes illatú izsópot a templomokban használták. A legfőbb ókori gyógyszerészeti tekintélynek számító Dioszkoridész szerint teája mindenféle légúti megbetegedésnek gyógyszere. A 10. századi bencés szerzetesek italaikat ízesítették vele. Hildegard von Bingen rendfőnöknő és herbalista a 12. században azt írta, hogy „tisztítja a tüdőt”. A „szentfüvet” egykor templomokban és a leprások rituális megtisztítására is használták. Már 1395 körül a *Besztercei Szójegyzékben*, majd 1435 körül a *Soproni Szójegyzékben* olvasható: „isop – Isopus”. Melius Juhász Péternél olvasható 1578-ban a német *Klosterisop* mintájára létrejött kalastromi izsóp (Herbarium). Latin eredetű nemzetközi szó. A latinba a görögből került (*hyssoposz*), végső forrása a szentfű jelentésű héber *ezob*. Az 50. zsoltár minden hónap első vasárnapján, a nagymise előtt felcsendülő néhány sora is tartalmazza ezt a növénynevet: „*Asperges me Domine hyssopo...*”.

Az izsóp az egyik legjellegzetesebb bibliai növény.⁵⁹ A nálunk is ismert kerti izsóp mérsékelt övi faj, Palesztinában régen nem ismerték. Így valószínűleg – a növény mai héber

⁵⁴ STIRLING J.: passióvirág. In: DIÓS: *Magyar Katolikus Lexikon* X. 640.

⁵⁵ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 259.

⁵⁶ Vö. *Guajakgyanta*. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/042/pc004286.html#6> (2015. november 18.)

⁵⁷ Vö. ZOLTÁN György: *Egzóta fa lapanyagok: Pockfa*. <http://faipar.hu/alapanyag/2947,egzota-fa-alapanyagok-pockfa.html> (2015. február 21.)

⁵⁸ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 341, 316.

neve alapján azonosítva – a Bibliában egy rokon fajról, a szintén az ajakosvirágúak családjába tartozó szíriai szurokfüről, más néven szír izsópról (*Origanum syriacum*) van szó.⁶⁰ Egyiptomtól Kis-Ázsiáig régóta használják fűszerként és gyógynövényként. Hatása a kerti izsóphoz hasonló. Főleg teaként fogyasztották légúti és gyomorbántalmak esetén. Illóolaja megfelelő mennyiségben görcsoldó, keringésjavító és vírusölő hatású. Később az is kiderült, hogy a növény levelein szívesen tenyésznek penészgombafajok, amelyek penicillint termelnek. Ennek a hatását érezhették a leprások is a tisztulási fürdő során (vö. Lev 14,4, 14,6, 14,49, 14,51), így ez nem kizárólag rituális értékű lehetett. A Bibliában máshol is a megtisztulási szertartásokra vonatkozó rendeletekben, illetve az ilyenekre utaló igehelyeken találkozunk az izsóppal (vö. Szám 19,6, 19,18). Főként az Ószövetségben tehát a különféle tisztulási szertartásoknál meghintésre használták, pl. a megtisztult leprást és házat izsópcsomóból hintették meg vízzel. Ezért mondja a bűnbánati zsoltár is: „Hints meg izsóppal és megtisztulok” (Zsolt 50,9a).⁶¹ A növény keserűanyag-tartalma miatt a pászkat kísérő étel része is lehetett. Más összefüggésben is találkozunk a növényvel a Szentírásban. Sűrűn leveles, szőrös felépítése miatt sokáig képes magában tartani a nedvességet. A kivonulást megelőző tizedik csapás, vagyis az egyiptomi elsőszülöttek megölésének történetében pászkabarány vérébe mártott izsópcsomóval kenték meg az ajtófélfákat annak jelzésére, hogy az Úr ne sújtsa csapással a házat (vö. Kiv 12,22). Az Újszövetség egyetlen helyen (nem számítva a Zsid 9,19-et, mely csupán visszautalás az ószövetségi eseményre, amikor Mózes vérrel megpecsételi a régi szövetséget) említi: amikor a megfeszített Krisztusnak izsópszálra csavart szivacsban nyújtották az ecetet (vö. Jn 19,29).⁶² Mivel ez utóbbi cselekedet hosszú nyelű eszköznek a használatát tételezi fel, ezért többen némely kézirat alapján más olvasatot javasolnak: a *hüsszót* (lándzsa) a *hüsszoppó* helyett.⁶³

Az izsópot gyógyhatása, illata, virága és gyakorisága tehető a vallásos kultusz fontos elemévé. A bűnbánat, az alázat és a megtisztulás kifejezője korai időktől kezdve, a kereszténységben a keresztség szentségének, a középkorban – tartós illata miatt – az állhatatosságnak és a hűségnek a jelképe. Az alázatos lélek képes elfogadni a ránehezülő terheket, Isten iránti hűségének és bizalmának megrendülése nélkül. Az állhatatosság és az alázat megszerzéséhez pedig folyamatos bűnbánatra és megtisztulásra van szükségünk. A keresztény művészetben a sziklák között élő izsóppal az alázat és a bűnbánat, a megtisztulással való kapcsolata alapján a megigazulás, a keresztség és az ártatlanság jelképe. A falból kinőtt izsóppal (vö. 1Kir 5,13), főként a Krisztus születése-képeken a megváltásra utal. 1120 körül a *Liber floridus*-ban a szeretet jelképe.⁶⁴

11. Jakab-napi aggófű

Az aggófűvek a növényvilág egyik legnépesebb és legváltozatosabb, nagy nemzetsége, fajai a Földön mindenütt elterjedtek. Már Carolus Clusius és Beythe István pannóniai flóraművében szerepel a *Senecio* neveként az 'aggó fiu' 1584-ben. Az elnevezés – amely már Pliniusnál is olvasható – a latin *senecio*, a *senex* (agg) kicsinyítő képzős nevének magyar megfelelője. Azért nevezik így, mert több fajnál a termés bóbítája ős haját idéz.⁶⁵

⁵⁹ Vö. JUHÁSZ Miklós: *Bibliai növények*. www.biblia-tarsulat.hu/kepek/novenyek.pps (2015. október 8.)

⁶⁰ Vö. HARRISON, R. K.: The Biblical Problem of Hyssop. *The Evangelical Quarterly* 26/4 (1954), 218–224.; FLEISHER, Alexander–FLEISHER, Zhenia: Identification of biblical hyssop and origin of the traditional use of oregano-group herbs in the Mediterranean region. *Economic Botany* 42/2 (1988), 232–241.

⁶¹ A szentírási idézetek forrása: *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. SZIT, Budapest 2015.

⁶² Vö. STIRLING J.: izsóppal. In: DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* V. SZIT, Budapest 2000, 534.

⁶³ Vö. HAAG, Herbert (szerk.): *Bibliai lexikon*. (ford. Ruzsiczky Éva), SZIT, Budapest 1989, 770.

⁶⁴ Vö. LIPFFERT: *Symbol-Fibel*. 74.; SACHS, Hannelore–BADSTÜBNER, Ernst–NEUMANN, Helga: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Koehler & Amelang, Leipzig 1980, 284.; SEIBERT: *A keresztény művészet lexikona*. 132.

⁶⁵ Vö. RÁCZ: *Gyógyhatású növények*. 15–16.

A Jakab-napi aggófű (*Senecio jacobaea*)⁶⁶ a fészkesek családjába tartozó, sárga virágú, évelő növény. Európában, Észak-Afrikában, Ázsia mérsékelt égövi részein honos. Gyógynövényként fájdalomcsökkentésre, a menstruáció zavarai, húgyhólyaggyulladás, hasmenés esetén alkalmazzák. További ismert nevei: Szent Jakab füve, berzedt üszőfű, berzedt üszögör. Egyik középkori nevén Szent Bernát füve (*Herba Sancti Bernardi*).⁶⁷ E szenthez való kötődésére nem sikerült rábukkannom. Az alább tárgyalt pünkösdi rózsához hasonlóan, nevét bizonyára annak köszönheti, hogy Szent Jakab apostol napja (július 25.) körül virágzik. Ezt a magyarázatot támasztja alá Bettes István *Jakabnap* (*Senecio jacobaea*) című kedves, dallamos kis versikéje is: „Sárga ernyőben, / vidáman / – nyílik / napnyelű / virágban. / Júliusi / forróságban / vitorlázik / Anna-bálba. / Magától / magasra / szárnyal, / nem érnéd el / lajtorjával!”⁶⁸

12. Máriatövis

A máriatövis (*Silybum marianum*) a fészkesvirágzatúak családjába tartozó gyógynövény.⁶⁹ Mivel közeli rendszertani rokonságban van a bogánccsal, máriabogánccsal is nevezik. A Dél-Európában, Dél-Oroszországban, Észak-Afrikában és Kis-Ázsiában honos kétéves növény világszerte elterjedt.

A máriatövis név és a növény népies nevei arra a legendára vezethető vissza, amely szerint a levelek fehér márványozottsága és fehér tejnedve akkor keletkezett, amikor az Egyiptomba való meneküléskor a csecsemő Jézus szoptatáskor anyjának, Máriának teje ráfröccsent a növényre.⁷⁰ Valószínűleg ennek a hiedelemnek köszönhetően alkalmazták a tejelválasztás fokozására. Melius Péter *Herbáriumában* (1578) Boldogasszony tövise néven elsősorban étvágygerjesztő, hasfájást enyhítő, görcsoldó szerként szerepelt, de ezt hosszú időre elfeledték. Cserey Adolf *Növényészótárában* (1911) kerti mária tövis alakban olvasható. A mai és a régi latin szaknyelvi fajnévben (*Carduus marianus*) is szerepel a személynév, akárcsak máriabogáncs, Szűz Mária teje, Szűz Mária tövise hasonnevében. Idegen nyelvi megfelelője a legtöbb európai nyelvben megvan, például német *Mariendistel*, angol *Marian thistle*. Azonos a névadás alapja Boldogasszony káposztája, Boldogasszony teje, Boldogasszony tövise neveinél. Társneve még a pápafű, őszbogáncs és tarkabogáncs. Gyógyhatására utal német *Fieberdistel*, azaz lázbogáncs elnevezése.⁷¹ A növény nevei alapján is a korai középkortól ismert Mária-jelképek közé tartozik.⁷²

Az ókorban *silybonnak* nevezett növény valószínűleg az orvosláshoz értő szerzetesek közvetítésével jutott át az Alpokon a középkorban, és hamarosan elfoglalta méltó helyét a hagyományos kolostori gyógyszerkincsek között.

(Folytatás a következő lapszámokban.)

Megjelent:

Studia Theologica Transsylvaniensia (A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológiai Kar Pasztorál-teológia Intézetének folyóirata) 19/1 (2016), 143–170.

⁶⁶ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 344, 590–591.

⁶⁷ Vö. STIRLING J.: *Herba Sancti Bernardi*. In: DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* IV. SZIT, Budapest 1998, 764.

⁶⁸ *Bettes István versei nyárra*.

http://www.kabocalap.com/index.php?option=com_content&view=article&id=141:bettes-istvan-versei-nyarra&catid=6:versek&Itemid=7 (2015. október 9.)

⁶⁹ Vö. BENJÁMIN: *Brencsán orvosi szótár*. 410, 595.

⁷⁰ Vö. CSUPOR–SZENDREI: *Gyógynövénytar*. 333.

⁷¹ Vö. RÁCZ: *Gyógyhatású növények*. 132.

⁷² Vö. STIRLING J.: Boldogasszony káposztája. In: DIÓS: *Magyar Katolikus Lexikon* I. 896.